

Tôi sinh ra d i m t ngôi sao trái n t nên đ i có đôi ph n v t v . Nh ng ch Liên, bà ch k t nghĩa c a tôi, còn v t v ít là g p năm g p b y l n. Trái n t nên khó d y, ri t thành tr c n t lêu l ng, m tôi g i tôi nhà «hai bác» năm tôi m i hai tu i. Thu đó, cha tôi đi làm xa, m tôi m t mình than kh i là kh , nhà không có đàn ông ! Ph n tôi, th t là thú v . Trên «hai bác» có m y đ a loai choai cùng tu i. R i m i n i m t ch c, m h i đ u, tôi đáp con t trên nhà hai bác, bác h i đi đ u, tôi th a con v d i nhà cha m con. C nh th , cu c lêu l ng d u danh b t chính nh ng ngôn i thu n.

Hai năm sau ngày tôi làm con nuôi hai bác tôi g p ch l n đ u. Ch mang đ a con trai bé tí v nhà. Khi y tôi m i bi t ch cũng là con nuôi và mù m nghe ch vào Nam vài ba năm tr c cu c di c năm 54. Nhà b m nuôi lúc nào cũng t p n p khách ra khách vào. B nuôi tôi lúc đó là Ch t ch H i Đ ng Ki m Duy t th i Tr n Chánh Thành còn làm B Tr ng B Văn Hóa Thông Tin trong n n đ nh t C ng Hòa c a mi n Nam. Khách có hai lo i. Lo i nòi tình ch nghĩa, làm văn làm báo, nh không xu . Có Đái đ c Tu n, Lê văn Tr ng. Có Nguy n m nh Côn, đang hoàn thành Đem tâm tình vi t L ch S . Có Vũ hoàng Ch ng, Đ b ng Đoàn, Bùi khánh Đ n. Đám tr , Thanh Tâm Tuy n, th nh tho ng đ ân thăm bác Kha, cha anh g n nh trú ng th ng xuyên trong nhà. R i D ng hùng C ng, Mai Th o, Doãn qu c Sĩ, Nguy n sĩ T , Tr n thanh Hi p...Nhà báo, có Ph m vi t Tuy n, Lý Th ng, Văn Giang. Ký gi , nào Lô Răng, Anh Tám X c Ne. Lo i chính tr , không ít. Phan huy Quát, «bác» Qu nh, Vũ qu c Thông, th m chí Tr n kim Tuy n...

H đ n th gi i «trên gác» n i b tôi ti p khách, xì xào to nh , và th ng là im b t khi b n tr con chúng tôi, th gi i «d i nhà», b ng n c, rót trà. H gi t ng l đ ng, rít thu c l o, nhìn nh gi c nh đ u i, và chúng tôi ch quay l ng là h l i t m đ u vào, l i nghiêm tr ng h gi ng, khi chép mi ng, lúc th dài. Khách v , tôi đ ý b tôi x p l i gi y t h s vào m t cái t g , c a kéo đ c xu ng nh m t b c mành, và khóa l i, ti ng nghe m t cái cách, đ n là kích thích. Ngày n qua ngày kia, s tò mò kh còn h n là c n ng a mà không đ c g i. Tôi v k o cao-su, nhét vào l khóa, và đi đánh chia. Đ i c nhà đi v ng, tôi m t , ôm ch ng h s ngoài có ch M t, leo lên tr n nhà tìm m t n i có ánh sáng h t vào. Năm 58, tôi đã đ c trên nh ng t p -luya m ng tanh Con ng a già c a chúa Tr nh, v a u t c v a ng m ngùi. Tôi đã r ng r ng n c m t l m nh m Tôi v n đi, không th y ph , không th y nhà. Ch th y m a sa trên m u c đ . Tôi đã hít cho căng l ng ng c l p đi nh c l i bút gi y tôi ai c p gi t đi, tôi s dùng dao vi t văn lên đá.

Vâng, tôi đã ti p c n Nhân Văn-Giai Ph m nh th , trên tr n nhà tranh t i tranh sáng, trong cái nóng h ng h c c a mùa hè Sài Gòn. Vài tháng sau, c Hoàng văn Chí đem xu t b n Trăm Hoa Đua N trên đ t B c. Lúc y, tôi m i bi t r ng tôi đã đ c văn Phùng Cung, th Tr n D n và Phùng Quán...Chuy n đánh chìa khóa đ c h s M t r i cũng l . B nuôi tôi không đánh không m ng, ch b o, gi ng bu n bu n «...có nh ng cái tao cho là t u i con, con ch a c n bi t » r i

đ n, c gi cái chìa, mu n thì đằng hoàng m t , và đ ng bao gi hành x nh quân b t l ng tr m c p.

Tr a hôm y, tôi mang cái chìa khóa ra c u Bông. Nhìn dòng n c l l tri n sông Th Nghè, tôi ng nó xu ng, m t l n, và mãi mãi.

*

Ch Liên là m t nhân v t ti u thuy t. T Cao B ng v v i b m nuôi tôi lúc đầu cũng m i hai, m i ba tu i, ch đ t nhiên m t mình b vào Nam. Vài năm sau, ch l y anh, giòong dôi đích tôn Phan Thanh Gi n, nay là m t gia đình đ i đ i n ch . Th i g p ch , ph i nói, ch là ng i đàn bà có nhan s c. V b n lãnh, v t ra đ ng đ i t th u, ch không c p sách đ n tr ng, c than, ch th t h c, c u ! Nh ng nh ng đ i u ch h c, không có tr ng d y. C c k thông m n, ch c m nh n m t cách l lũng nh ng m nh đ i oan trái. Năm tôi m i lăm, tôi nghe ch h i « T i sao sinh ra ? T i sao r i ch t đi... Phi lý ! » Đó là câu h i r t « hi n sinh » đ u nh ng năm 60. R i ch qu y cu c hi n sinh không th ng ti c, không gi i h n, ràng bu c. Ch Tây ch bonjour bonsoir gi t b ng, ch leo máy bay đi Th y Sĩ. Không có Visa, ch v n tr n sang Pháp, đ n b ng đ c kinh k n i có cà phê Les Deux Margot St-Germain, xem cái bàn Jean P Sartre v n ng i nó hình dáng ra làm sao ? Mà l g p ng i ta đ y ? Có th l m ch ! Cu c hàn huyền c a tri t gia Tây ph ng đ t giá v i cô công chúa đ th ng Giao Ch . Không th phi lý h n th đ c sao ?

Dĩ nhiên, ch yêu ti u thuy t. Ch ái m v n nhân. Trên hai m i năm qua, ch s ng Cali, nh ng c g n đây m t hai năm ch l i v Sài Gòn, v Hà N i. M i l n ch g i đ i n tho i, và tôi l i xin ch , ch v đ n 47 Lý Qu c s , thăm anh Hoàng C m h em. L n nào ch cũng vui v nh n l i. M i l n ch qua l i M , ch ch u khó mang theo t ng chai r u làng Vân anh C m g i cho tôi, l m khi gi c năm m i có đ p trao t n tay, t i c i b o, quà c a ông anh c u. C m i l n nh v y, tôi r ng r ng ng m ngủi. M t ph n là vì anh C m, m t ph n vì t m lòng ch đã c u mang thêm m t tình b n gi a hai ng i đàn ông, m t già tu i đã hôn hoàng, m t tr thì cũng đang ch p cho ng l p x tr a. C u mang, b t c cái gì đi thì cũng n ng !

Th nh ng l n cu i, tôi cũng nh c l i b ng y l i. Ch ng p ng ng, r i nh nh , l n này ch ch ng chi u c u đ c. Tôi ng c nhiên, g ng h i. Ch nói quanh, r i lát sau, b o ch g i cho c u quy n sách. Đ c r i c u s hi u.

Đó là quy n Ghi 1954 – 1960, c a Tr n D n [1].

*

Tôi g p Tr n D n kho ng tháng 11 năm 81. Đó là thu tôi g ng mình ch ng l i tan v c a nh ng huy n t ng. B t đ u, t gi i phóng đ t n c, đ n xây đ ng m t xã h i công b ng. R i t ng b c m t nhích vào th gi i hi n đ i, đ nghèo, đ kh , và nh t là băng bó cho lành v t

thở ng n i chi n. Nh ng phía d i nh ng con n ng là b t xà phòng c . B t xà phòng ph n chi u hình nh nh ng tr i c i t o. H c t p m t tu n, m t r i ba tháng, và nay đã sáu năm. Nh ng đ a em gái tôi tu i hai m i l m lét u ng thu c ng a thai s n sàng v t bi n. Các em i, sao v y ? B y ph n ch t, ba ph n s ng, không s à ? C p bi n h m hi p, gi t chóc. Tr i n i c n, sóng cu n, n c nh n ng i vào đáy đ i d ng. V i i, c nh nhà th kia hát, « (n u em ?) có v t b n trong h n, v t nh trên má. Thì tình yêu T Qu c ch a cho lành » (th Ch Lan Viên). Nh ng ai có cái quy n phán xét b o v t này b n, v t kia là nh , h Tr i ! Tình yêu T Qu c không nh t ai đ ch a cho lành, k đi nh t nh n nh hô mình nhân đ o ch mong c i t o đ m l m i l c đ ng, ng i i t m c kh u hi u hòa h p hòa gi i dân t c nghe nh ti ng g i h n oan.

Ghê r n h n, chính quy n non tr (t 1945, hay 55, sao c v n non tr ?), « v a h c v a làm, sai thì s a... », mà có sai thì, ch ng ph i « c p trên » mà do « c p d i » không (ho c ch a) thông ngh quy t (th ng r t chung chung). Đ ng d m lên chân nhà n c, c quan nào cũng có m t v đ ng y, t c p B tr xu ng. Tôi có “làm vi c” v i m t v Tr ng ban Ngo i Giao c a Đ ng, nghĩa là ngang c và l m khi còn quan tr ng h n B tr ng Nguy n C Th ch th i b y gi . Đó là Đ ng, mà Đ ng thì ph i v n đ ng qu n chúng, nh t là qu n chúng nh tôi, nhân sĩ ng ngh ch s ng xa quê h ng. Ôm vai tôi (đ g n qu n chúng), v y b o, « Chú là ti n sĩ kinh t th t đ y, i chuyên môn v tài nguyên, nh ng chú ch a bi t cái này đâu ! » Ghé vào tai tôi, ông thì thào « Chú bi t không, d u l a c a ta t th m l c đ a y mà. Này nhé, tr i ng Trung Đông ai cũng b o là l n nh t th gi i, ph i không ? » Tôi g t đ u, ông xi t tay, m t tóe l a, say s a « ...th mà nó ch nh con tem ! So v i tr i ng c a ta thì là y tem dán lên đít con voi ! » Ông phá lên c i, n c b t b n vào m t tôi, răng vàng x t khói thu c ào Vĩnh B o. M t tay v n xi t vai tôi, tay kia ông qu cái đ i u c y (r t qu n chúng), h n nhiên phán, th thì còn s cái “đ ch” gì ! Vâng th a anh, m ng th t. Chúng nó (b n đ qu c, dĩ nhiên) mù c , đi s voi mà ch ng bi t đâu vào đâu. Ch có ta m i bi t ch nào là đít con voi, dán tem lên mông, và đ i voi a ra d u. D u thô, màu đo đ , công nông ra ph t. L có mùi, i thì « cũng t t thôi » !

Đít voi trên bong bóng b t xà phòng cho phép ti n m nh, ti n nhanh, ti n v ng ch c lên xã h i ch nghĩa mà không qua giai đo n t b n, ch hai m i, ba m i năm ta s k p, và t t nhiên là v t b n M . Ng i ng i h h i, nh c đi nh c l i, v v i ra vi n t ng m t t ng lai r c r . Nh ng tôi không th nói nh th khi g p anh D n. Tôi không nói gì c . Bu i tr a hôm y, n ng hanh và tr i lên cao đ n không còn đó. Anh d a l ng vào t ng n i quán n c c a nhà D ng T ng, nâng chi c đ i u c y rít sòng s c, mi ng chiêu ng m n c chè, m t nh m, đ u kh ng t ra đ ng sau. Khò khè ho khan, anh m m t ra r i l i nh m l i. T ng v vai tôi, nhón nhén b o, c u này cũng là b n c a Nguy n H u Hi u đ y. Lúc y anh m i m m t nhìn tôi trông tr c. C p m t anh sáng, sáng l lũng. Và long lanh r ng r c đ m mê, ánh đ lè, nh m t c p. T đ y, nghĩ đ n anh, tôi c liên t ng đ n m t con c p. M t con c p ng ngày, thình lình th c đ y, qu c m t. K ni m leo lên tr n nhà trên hai m i năm v tr c b ng ủa v . « Tôi đi gi a tr i m a đ t B c. Đ t hôm nay t m tã m a ph n. B ng nhói ngang l ng máu nh xu ng b n. L ng tôi có tên nào chém tr m ? A, cái l i dao cùn. Không đ t đ c mà đau ! »

Anh l ng l , « C  t n g i c a Hi u không ? ». « D , Hi u       M  ! Nghe   u g p c  Henry Miller, t c giả sách Hi u       ch...». Anh m m cười, c i c  i m o m  vui bu n, l i nh m m t l i. Con c p nh m m t nh ng không ng , ch m r u b c th nh tho ng l i nh ch l n nh  t  ph n x . Khu n m t anh t c   , th  nh m th ch l nh m t tr n, b c l a ph i   i. G  m u l n nh  th nh m t kh i ho n n n, li u   i s u c n m t h a s n n o    ch c ph n ra ch t b ng cu c đổi ? Anh x a tay, qu n nước không ph i l  ch  n i. Người ta thu     c  th i quen th m th i với nhau, gh  vào t i, v  th  ng l  c  ngoài l i, nh n ra s u, mi ng r i r m nh  kh n v i nh ng   u l m nh  ma qu    ng r nh m    i l  l i n i to l  x o l i.

V o    cu i   ng, H  N i thu m nh kh p gi . Nh ng t n c y tr i l  co ro tr  x  ng ch ng    c n may hi u h t l nh, m nh mang nh , r ng r c   u n i ni m không t n g i, c    y r i l i v t m t, ch p ch n k o hi n t i nh p vào m t ti n kiếp không th  ngày m t ti u ma   u v t. Tr n D n ch ng g y, lao ch o bước, v t l i m t « th i nh  »,    không quay   u l i. T m   c   ng tr ng x a ng  Phan Huy Ch , chiếc m  l n s m s p, anh m t m nh l  cho v    n ph  V  L i, ch ng g n, c ng ch ng xa,    vào l ng t i m t n i m n m c.

A, c i l  i   o c n, không   t được m    u !

T i chính ngh    n   t anh b  « qu n k  ». Ba th ng t . Ch  Khuê   ng c  mang ch u   u l ng. « T  ch c » không v n vào việc « x y   ng ». Ch  c ng giáo, gi    ng l i    c  vào Nam h t. Anh vi t   n x n gi i ng . V    n x n ra kh i   ng. Tr ng lao l ng, anh ng m, t i s o ? T i s o   m qu n l i v n ngh  h  nhau   nh b i « Nh t   nh th ng ». C  ph i ta   u h ng gi i c p ? Hay l  n m trước, ta    c ng Hoàng C m,    Nhu n, Từ Ph c...    tr nh «    ngh  cho m t chính sách v n ho  » y u c u t  do s ng t c, tr  quy n l nh đạo v n ngh  v  v n ngh  s ... Hay l  trước   y, ta qu  n ng l i ph  b nh « Cách nh n s  v t c a nh  th  T  H u ». Ta b o, m t, th  T  H u không c  cách nh n m i n o r  rệt. H a v i L    t, ta c ng nh n x t r ng T  H u n i nh ng chuy n m i m  không hi n t i, l i   y l i vào qu  kh . Hai, l  th  l  i bi ng, chính trị c ng th c, ki u « c  H  s ng soi », hoặc « Ch ng bay ch  m t    ng ra. M t l  ti u   t hai l  t  b nh », ch  n o c  hay th i l p l i Nguy n Du, T n   a, c    o. Ba, cách nh n T  H u th t nh  b  qu . Nh n v n    g i, v n      y thu h p l i. Y u   i, ng  i   y nh    . Nh n l nh t , h nh th c g  ng g o « Ch m r u m t r  i h a b nh », s u l i bi n ra   o s  nh n t n «   ng d ng y n ng a b n    ng n i reo ». S u c ng, cách nh n T  H u b o ph  l n v n    m t c i bu n y u   u, v  « ch t ti u t  s n l  c i chính c a t p th  Vi t B c ». Tr i   i, T  H u l    y vi n Tr ng   ng ph  trách V n H a V n Ngh  ! Th  th i...

Th  th i, th  th i ph i th , c i kiếp ph i l t qu n   nh tr n s n V n Mi u, c  kh c g  Ng  th i

Nh m x a. Đêm thăm th m. Tôi thui th i m mòng. Ván c , t t chúng qua sông, l láo nh p cung, lách ca lách cách nh ng chân lý m i, nh tính t ch c, tính giai c p, qu n chúng... r i l ng c ng nào nh ng chính sách, nh ng quan h ...tít mù quay nh chi c đèn cù. Tôi, con pháo t t ngòi, ng ng đ u tìm l a, s so ng m t ván chiêm bao, tay l i qu vào l i dao c o.

Tr n D n c a c .

Ồi, không đ t đ c mà đau ! A, cái l i dao cùn.

*

L i dao cùn đ l i m t v t s o. V t th ng trông t ng lành, nh ng ba m i năm máu nhi u vào trong, gi t r i tí tách đánh nh p thảng năm m t trái tim b ch n th ng đ i. Tr n D n th phào, « Không có gì ch ng l i đ c v i cái kim đ ng h ». Tôi nghe, im l ng. Nh ng bu i đ n v i anh, th t khác khi thăm Lê Đ t, Hoàng C m, Đ ng Đình H ng, Văn Cao. Có « r u », anh ch nh p. Không ham vui, ăn ít nói ít, m t tr ng tr ng, anh th nh tho ng câu đ c câu cái, đôi khi đúng m t ch . Th ng, tôi đ a xe đ p c nh cái c a s có ch n song, ng i đ i di n anh, n i có chút ánh sáng h t vào, tr c cái khay có đ m chè, cái đ u cày và m t ng n đèn hoa k le lói cháy.

Tôi k , đêm qua tôi chiêm bao. Nhìn đ ng h , chi c kim đ quang quay ng c chi u đ y m i s v phía đ ng sau. Ho ng h t, tôi ch m đ y, nhìn lên t ng. Chi c đ ng h treo cũng v y. Nó cam, không c tích ta tích t c, nh ng kim cũng quay ng c, m i lúc m i nhanh. Tôi tung c a lao ra đ ng. Hà n i gi a tr a không m t bóng ng i. Ven theo h , tôi c m c ch y v phía B u Đ i n. Nhìn lên cái đ ng h l ng l ng ng t ng ng, tôi nh ng m t, ô hay, hai cái kim đ ng h quay, cũng ng c, và quay m i lúc m t nhanh, nh chong chóng. C th này, tôi th m nh , ch c tr l i th i nhà Ti n Lê trong m t kh c. Đúng th th t, m t đ t chao nghiêng, ti ng ng i i th th ng tôi không th t hi u. Thêm dăm phút, tôi ch c m m, ch c là đ n th i H ng Bàng m t. Nh ng hai chi c kim b ng tu t ra, bay lên, m i lúc m t cao, tít t p cu i tr i. M t đ ng h tr ra. M y gi r i ? Tôi nhìn xu ng c m tay. Hai chi c kim đ quang trên chi c đ ng h tay c a tôi cũng bi n đầu m t. Ghé nòu c nh tai, tôi l ng nghe. Tích t c, tích t c. Nó v n s ng. Nh ng chi u quay đ y th i gian v đ ng sau hay kéo ta lên phía tr c ? Tôi réo lên h i. Ti ng tôi kêu l c lống. M t h Hoàn Ki m lẫn lẫn b t. Tôi ch c là Rùa th n s p lên. Tôi đ i. Thành linh m t b n ng i áo vàng p đ n túm l y l ng, hò nhau, nó đây, b t đ c nó r i. Tôi vùng v y. T i sao ? Tôi làm gì mà b t. Tôi s . Phía đ i c th b ng nóng lên, r i u t nh m nh p ... Tôi hét cho đ n khi t nh đ y.

Anh D n nghe, nh ch mép, đ c, vi t nó ra. Tôi không đáp. Kim quay ng c, lúc này là đ n k H ng Bàng r i. Anh thì thảo, th i « v k », m nh vãng t phía. Anh nh m m t. C p ng ngày, chiêm bao cái chiêm bao c a c p. Tôi kh khàng đ ng lên. Anh m m t. Thì ra c p gi ng ,

đang rình. Rình m t t th chẳng ? Anh đ c hai câu th anh t ng tôi :

Tôi đã hát nh ng l c quan không hát

Bây gi tôi hát l c quan đen

(th Tr n D n)

*

Năm 82, Hoàng C m vi t trên t p « V Kinh B c » anh t ng tôi « ...là m t năm đ y h nh phúc và cũng đ y oan nghi t ».

H nh phúc ? Tôi mu n hát l c quan xanh. Nh ng hi n th c màu tro nghi t ngã. Ph n chi n, b chính quy n Thi u c m v mi n Nam, r i Canada tr c xu t... nh ng tôi ch a h bi quan, tôi v n gi trong tôi m t ng n l a. Ph i ch m đ t chi n tranh đã. R i v đ xây đ ng, b t đ u l i, t t c . Nghĩa là t t ng ng i, v i t ng ng i . Hàn g n cho nhau nh ng v t th ng ch a đóng mi ng, cùng nhau xua nh ng c n ác m ng v n rình đêm v đ đánh úp, và chân thành nói v i nhau b ng l ph i, v i con tim. Nh ng v , tôi ch th y s s , s nghĩ m t đ ng nói m t n o, s có hai ba nh c cách trong m t con ng i. Và con ng i t riêng hình nh b c t kh i con ng i xã h i, cái th ng lúc nào cũng ph i đ i phó, ph i tranh th , ph i ng y trang b ng n c i và ém dao đ i áo đ phòng m i k khác, già cho đ n tr , t hàng xóm đ n cán b cùng c quan. H ng Đ ng, nh c sĩ nghèo, xoay th nào m i tôi đ c b a c m có m t ph n t con gà lu c. G i b n cháu, con Ly và th ng Ph ng, chúng đ p « ...chúng cháu ăn c r i ! » Cu i b a, đ n bát đĩa đi r a. Tôi th y Ph ng lúi húi ra b i đ t g c cây cu i v n. Làm gì v y cháu ? Nó l m lét « ...cháu chôn x ng gà ! Không thì hàng xóm h bi t... ».

H nh phúc cũng có, nh ng ph i may. Tôi g p và k t b n đ c v i nh ng ng i đáng yêu và đáng tin. Đ u tiên là H ng Đ ng, r i t H ng Đ ng, tôi g p các anh Nhân Văn-Giai Ph m. Thu y, T Tr ng Hi p Paris ti n tôi ra phi tr ng Charles de Gaulle đi chuy n bay Air France v Sài Gòn. Anh đ n dò giao ti p ph i c n th n. Anh k kinh nghi m c a anh. Đ nh Tr ng Hi u, cũng đã t ng v n c, c i khuyên ph i « khép l i mà đi » (marcher les fesses serrées), đ ng háng ra là phi n. Thì tôi cũng bi t v y. Nh ng làm sao đây ? N u không đánh cho tan cái s s , ng i đâm thành ng m c , thì ti n đ m t xã h i đa ph n hóa ng m s ra sao ? M i v a giao ti p v i Nhân Văn-Giai Ph m, đã có ng i đ n « nh n », quan h không đ c t t. Tôi đ p, đ , xin c cho tôi m t danh sách nh ng ng i không nên quan h , tôi s tuân th . Thách th c nh v y, qu là tôi là m t ng i không bi t đi u. Không bi t đi u, nh ng tôi bi t s . Nh đ a bé s ma trong bóng đêm gi a nghĩa đ a hoang vu, ch ng l i cái s s không có cách gì khác là v a đái, v a hát, hát càng to càng đ s . C th , tôi đã hát nh ng l c quan không hát.

Tôi đã hát, v i Nguyên H ng, Nguy n Tuân, Văn Cao. Và r i v i các anh. Có « G u ch », gi a b b n khăn, màn, gi y v sinh, xà phòng. m t căn nhà phía đ i là t p hóa trên ph H i

Tháng Lán ông, Lê Đát gáu (vái các vá chác trách), nháng mán cám và trí tuá. Anh đùa báo, cáu cá vá chái, mang cho chúng tá mát ít không khí đá thá, thá là « đóng góp » rái. Tôi đác nháng bài thá gom lái trong Báng Chá xáa làm tôi ngáng. Có « Pháng bát hái », nhà khu Trung Tá, thuá y váa mái có tin con trai « sáp » đác giái Chopin. Đáng Đáng Háng dán trên táng mát Bán Lá nháng thá. Bán lá và đáp, lá nhá phong cách hào hoa cáa anh, và đáp nghiáng ngá xa váng nháng giác mán a cháng, cũng cáa anh, mang mang day đát. Có « Hác nái », láng láng mát nái mây ngàn, ráu Đáng Báng mang ngám má, ngám mán. Phán anh, anh cũng ngám, ngám thá. Giáng ngám cáa anh náa nhá hát cung ván, náa nhá than van khóc lóc, tác tái nghán ngào. Còn thá, là thá Hoàng Cám cáa Vá Kinh Bác, cáa Men Đá Vàng, vái nháng Cây tam cúc, Quá ván nái, Lá diêu bông. Có « Én trái mùa », mang chút hái xuán ngáng xót lái buái đáu đông, se sá buán, se sá hát, se sá nhá. Dáng Táng đáu dáng, quý bán, háp háy nhìn làm vá vô tá qua cáp kính cán đáy báng náa gang tay. Và các chá, Thúy cáa Đát, Khuê cáa Đán, Yán cáa Cám. Láy nhau, há đáu có ván đá vái tá chác vì « quan há xã hái phác táp » cá. Tráng háp Trinh và Táng, chác không. Còn Đáng Đáng Háng, anh á mát mình, chuyán riêng tá vái vá là bà Thái thá Liên, anh không nhác. Có nhác, anh nhác Đáng Thái Sán, ôm vai tôi, đán ra ngoài nhá tìm cháu, chú cháu gáp nhau cho tôi vui.

Thuá y, Cáp ngày đang loay hoay vái Lá Zàng Sao, vái các Tá mã, Tá mã gãy, Tá mã ái... và nái buán « vá ká » cùng nháng hát bái anh xá vào bao la. Xá bái, đó là cách trái trần vái đáng loái. Báng anh hát háu kháp khiáng cuái ngá, khián gió cũng cháng ná lòng thái, náng cháng ná lòng lên. Nái áy, có tên bá vá. Tôi đác Cáng Tá nháng ngày cuái năm 81 :

...Có phá nào xanh
 Hoa lay hàng đáu tím ?
 Có phá má chá tha thiát tá ngày xáa
 Đá tôi phái bá vá
 Bá vá ?
 Tôi ?
 ...Tôi cô đán trái xanh cô đán trái tím
 Cô đán náng đào cô đán máa tái nhát đáu ô
 ...Cô đán lòng ngáng ráng trắng chán
 Cô đán sân ga táu cháy tác hành
 Không đá lái các cuác đái xá lá ...

Tôi thám câu anh hái « Tôi có thái cay đáng, nào káp cay đáng đâu ? Sao đã cho tôi nháng phá xào xác ? Sao đã ghi tôi vào mép sá buán náu ? » Anh hái, nháng hái ai ? Ai đáp ? Mà đáu có đáp, tin đác giá

Khi th k còn rung chuông l a b p
Nh ng canh gà báo tr t r ng đông
Con r n l i c n ng i nh c n ngoé
Khi xe tăng ch a đi c y đi cày
Nh m t lữ t i nhân c n c i t o
Khi con thò lò ngày đêm hai m t đói meo
Còn quay tít trên ki p ng i h giá...
(Hãy đi mãi, Văn, 1957)

Bài th này anh viết, hai m i b n năm sau tôi m i đ c đ c. A, thì ra hai m i b n năm ch ng thay đ i đ c gì à ? Ph m th Hoài ghi đây là ch ng k t c a Tr ng ca Đi ! Đây Vi t B c.
Năm 90, Tr ng ca đ c xu t b n Hà N i v i tên Bài th Vi t B c, song toàn b ch ng Hãy đi mãi b c t b . Trên t p th tác gi đem t ng ng i « biên t p » cho mình, anh D n viết :

G i Văn Long,
Ng i biên t p i Đi ! Đây Vi t B c !
Thông minh và công phu !
Song tôi v n ph n đ i m i ki m duy t...
(Ghi, trang 451)

*

Hai tu n sau khi nh n đ c Ghi ch Liên g i, tôi đ c k , và r t k nh ng trang, nh ng đo n ch đánh d u, khi thì b ng bút bi đ , khi thì bút « ph t » vàng. Tôi đi n tho i cho ch .

- A, c u đ y à (gi ng ch làm ra vui)...

- Cám n ch , em đã nh n đ c t p sách ch g i !...

- C u đ c ch i cho vui thôi...

- Không em đ c th t, ch không đ c ch i. Nh t là nh ng ch ch có đánh d u...

Ch nói qu y quá :

- , ch có cái t t g ch xanh, g ch đ vào sách. L ra ph i mua g i c u quy n sách m i, đ ng này...

Tôi ng t :

- Th m i quý ! Em v a đ c đ c sách, v a đ c đ c c tâm tình ng i đã đ c sách tr c em, mà i i là ch ...

- Th c u th y th nào ?

- Bu n...

- Ch cũng bu n !

- Nh ng em tin r ng m t ph n nào, em bu n nh ch bu n. Còn m t ph n em bu n, ch c khác v i n i bu n c a ch ...

Ch Liên ng c nhiên, h i gi ng là gi ng th nào, khác thì khác th nào ? Tôi nh n nha, g i cho ch nói. Dĩ nhiên, ch l p i, b ng l i, nh ng nét g ch đ , g ch vàng trên nh ng trang Ghi c a Tr n D n. Thì ra, ch m c, nh ng ng i ch coi là th n t ng, đã « đ u hàng ».

Ngày 8 - 01-1958, Tr n D n ghi « M t ngón tay, Nhân Văn cũng không có ! Non năm nay, h đã n m p c xu ng, v t tay lên trán, suy nghĩ nh các nhà hi n tri t c r i... H đang tranh nhau đi vào con đ ng c u an... Tôi bi t h ch duy nh t m t đi u, là mong « Thánh Đ h i tâm ». Nh ng hình nh thánh đ b b n quan ho n l a ph nh... B m to, vu cáo, ton hót l a trên, d i d i, các th th đo n, tinh vi thì không tinh vi gì đâu. Song không hi u sao con m t Đ ng, con m t to th mà ch a nhìn th y chuy n ? » (Ghi, trang 187 – 88 .

Đó là thời H i Nhà Văn b đánh. H i thành l p tháng 4 – 57 sau Đ i H i l n II, trong đó T ng bí th Tr ng Chinh công khai đ p Nhân Văn-Giai Ph m, sau khi Nhân Văn ra đ c năm s và Giai Ph m ba s . Tô Hoài làm t ng th ký H i, xu t b n báo Văn do Nguy n Công Hoan, Nguy n Tuấn và Nguyên H ng ph trách. Khi đó, gu ng máy quy n l c đã thành l p H i Liên Hi p Văn h c Ngh thu t Vi t Nam, ch đ o b i Nguy n Đình Thi (và đ ng sau là T H u, ph trách công tác Văn hóa- Văn ngh c a Trung ng đ ng). B i c nh chính tr là th i h u C i cách ru ng đ t. Chân r t « X y B c b », đ ng đ u là Tr ng Chinh, đang t ng b c m t chân đ ng v i Lê Du n, « X u Trung b » (và nh h ng không ít đ n Nam b), đang xông vào h t c ng, l i đ ng nh ng sai l m « t khuynh » c a C i cách ru ng đ t. H i Nhà Văn (đ ng sau là X y B c b ?) b H i Liên Hi p t n công, gán cho là cánh tay n i dài c a Nhân Văn-Giai Ph m. Văn, có L i m đ n c a Phùng Quán, Hãy đi mãi c a Tr n D n, s ng đ c b y tháng, cho đ n đ u năm 1958 khi đ ng trong s 36 Ông năm chu i c a Phan Khôi thì b đình b n.

Không khí th i gian đó là không khí kh ng b . M t s nhà văn th p th m s ph i ra « biên ch », tham đ nh ng l p « đ u tranh t t ng » và cu i cùng H i Liên Hi p t ng k t cu c đ u tranh th ng l i v i Nhân Văn-Giai Ph m vào tháng 6 – 58. Tháng 7, Nguy n Đình Thi thành T ng th ký H i Nhà Văn, thông báo k lu t các văn ngh sĩ đã tham gia Nhân Văn-Giai Ph m. Tr n D n b khai tr kh i H i Nhà Văn, sau ph i đi lao đ ng c i t o t i công tr ng Chí Linh cùng Lê Đ t, T Phác, Đ ng Đình H ng, vv...

Hai tháng tr c đó, con ng i nói chung, và nhà văn « ph n cách m ng » nói riêng, hoàn toàn « m t giá » đ i t c nh ng th áp l c, t mi ng ăn đ n t t ng. Th m chí, t i k t có c t i làm gián đ p, t i âm m u l t đ Trung ng b ng ph ng pháp hòa bình (thì ra đ i n bi n hòa bình th i nay cũng ch là l p l i m t « truy n th ng » !) Đó là tr ng h p c a Nguy n H u Đ ang và Th y An (Ghi, trang 254). Phùng Cung có nh ng ph n ng không khoan nh ng, khi h c t p « h n » đ n b đ u i kh i l p (Ghi, trang 253), ch i « m nó, nh c l m. Mình xin v nhà có đ c không nh ? » Tr n D n khuyên, r ng nên « đ u hàng », « h » là « chân lý », không nên xin ra kh i biên ch , lúc này vi c cũng có th b coi là m t s ti n công c a « t t ng thù đ ch ». Tháng 5 – 58, H i Nhà Văn « đ cho » nhà văn t ki m th o sáng tác. Ai cũng ph i t phê. V mình, Tr n D n t k t t i là « ...gi c – bút, viên đ n xét l i, mũi tên đ c đ a c a ch nghĩa cá nhân đ i tr y, ch nghĩa vô chính ph và đ u óc làm ph n, v.v... » , và r i anh d i đ m « ...tôi sáng tác thêm vài ch đ miêu t chân t ng mình, cho nó h t lòng m t th ». (Ghi, trang 257).

Trong không khí kh ng kho ng tâm th n t p th , cá nhân thành m t con ki n, không có t th ch ng đ g i khi b « đ a » lên mũi nh n, và đàn áp tinh vi là làm th nào « chia đ tr », tìm ra nh ng mâu thu n, bu c nhau vào cái th anh n « đ v y », « t điều » anh kia. Hoàng C m l m t i, nghi n thu c phi n, l i b ra tòa v vi c chung s ng v i ch Y n, thú v i Văn Cao «

mình dất, b đánh quá, m đi nh « con đ ng », h h i đầu thì c phun ra tu n tu t, không nghĩ gì c n a » (Ghi, trang 265). Văn Cao, ch c có Ti n Quân Ca là cái lá ch n, b o « Tao ch c có t i ch ng T H u, ch tao có ch ng Đ ng đâu ? ». Tr n D n t ng k t «... tình hình nay là m t th h n t p m i :

- ch nghĩa xét l i, khuynh h ng bơi đen đang b đánh tan tác,

- bên s đ u hàng th c s đó đây có k trá hàng,

- ch nghĩa giáo đ u, khuynh h ng bơi h âng đang nhắm nhe góc d y. Đó đây có ló m t ch nghĩa c h i, thính mũi và vô tài.

Văn h c đang có cái nguy c h giá tr , nguy c ca ng i m t chi u, ch y theo s c n thi t tr c m t, nguy c bơi bác và nh t là nguy c tràn ng p tác ph m xoàng, ph nh n nh đ ng. Còn cái nguy c xét l i đã b đ y l i t i cái m c không th nào ph n công l i dù d i hình th c tình v i nào. Có chăng, ch là l n lút n b ng m m dăm qu mìn mu i còn v ng sót l i trên chi n tr ng, không tài nào thu đ n h t ! Có v y thôi ! ». Vì th , Tr n D n nghĩ, thì thôi, c i t o chân th c, nh ng không ch nghĩa c h i, l p công gi d i, hay buông tay th m c. Anh v n tin « ch nghĩa nhân đ o không cho phép đè nén, lăng nh c ai, dù ng i đó có t i n ng... Dùng s s nh c đ c i t o ng i ta, không th là m t ph ng pháp cách m ng : vì nó h t s c ph n khoa h c, ph n trí th c... » (Ghi, trang 268-269).

Hai m i năm sau khi vi t nh ng dòng ch trên, anh đúng m t n a, sai m t n a. Văn h c (mi n B c) h giá không ph i là nguy c mà là m t hi n th c, r t nảo lòng. Còn x h i. Con ng i. Đi u anh tin là m t huy n h o : ch nghĩa nhân đ o đ thi u thán trên nh ng v n ki n và ngh quy t, tã lót máu me, và ti ng khóc đ a bé đ non l m đi ch ng khác gì m t ti ng mèo văng v ng trong đêm vô v ng.

*

- Ch , quy n l c đ a đ m b ng c t cái mi ng ăn, c m không đ c l y ng i mình yêu, b t phê, t phê, ki m th o t t ng, r i chiêu đ , l y ng i n đánh k kia... Hóa ra, đ đ ng sau, có th nào v n hai th l c « đảng trong » và « đảng ngoài » húc nhau, Nhân Văn-Giai Ph m ch là con mu i t th n ? Thành th , khôn cũng ch t, đ i cũng ch t, ch bi t m i s ng...

Ch Liên ng t :

- Sng ! Sng th nào, m i quan trng !

- M t m t lý tng, m t khác l i có ph n ngâ y th nên khi v ch cái m t trái c a C i cách ru ng đ t, bêu cái tính c h i cu b n quan l i bàn gi y, ph i chng phe Lê Du n « đàng trong » ng m ng h Nhân Văn-Giai Ph m đ phá phe Tr ng Chinh « đàng ngoài » ? Nh ng đ n khi m t th l c đã chi m đ c tiên c , h ph i gi quy n l c, và h co l i h t nh « đàng ngoài », quay đánh vào tính « vô chính ph » c a nh ng k đã ph n kháng... L ch s l p l i t n tu ng nhàm chán nhi u l n. H t nh sau này, Mao dùng H ng v bnh n m đ c quy n l c, r i cũng chính Mao ra tay di t H ng v bnh. D i l p son kh u hi u, quy n l c th i tàn đ phong ki n ch có th mang thu c tính c a nh ng ông Thành Hoàng gi roi c m v t, và dùng hàng đàn chó, hàng đàn c u, lo i sai đi c n và lo i đ b o... C p ngày, G u ch , H c n i, Ph ng b t h i là ... hàng m thu t xa x trong m t xã h i ph i « cào b ng », ngôn ng quá đ ph i đ m đà tính cày sâu cu c b m tiêu bi u n n nông nghi p mang truy n th ng cha ông. Truy n th ng, nghĩa là c con trâu đi tr c cái cày theo sau, trên nh ng th a ru ng bón b ng phân t m mẫn chèn vào là hò hét vinh quang đ n đ b nh ho n.

Ch Liên xen vào, gi ng cao lên :

- Nh ng c u nói th nào thì nói... Ai cũng ph i bi t ch t. Ch thì ch ch t ch không ch u nh c !

Tôi kh ng l i. Qu bà ch tôi đ cái gan ch t ch không ch u nh c. Ch b nhà đi giang h t tu i u th , l n l i, đ u tranh và thành ng i b ng ý chí ngh l c, gi a nh ng l a ch n tr ng - đen, sai - đúng, th t - gi lúc nào cũng rình r p thách đ . Tôi th dài, tay s lên c :

- Vâng... anh D n đã c a c b ng dao c o m t l n, khi ch Khuê có mang cháu đ u lòng. N u anh y ch t đ c l n y, b v b con, th có g i là « bi t » ch t không ? Ch t nh v y, c u v t đ c ai và thay đ i đ c gì ?

Ch Liên im l ng. đ u đây, t a h m t ti ng n c. A, cái l i dao cùn, không đ t đ c mà đau...

- C gi d cái i dao y không cùn. Nó r ch toang c n c , máu nhi u xu ng có vôi, anh d y lên, hét, ki u Nguy n văn Tr i, chính chúng bay là gi c, ch ng h n ! Mi n Nam s tung hô anh, k ch t vì t do và chính nghĩa, đ t anh lên hàng thánh t vì đ o ! Còn Mi n B c, ch c gi i vẫn ngh sĩ l ng đi, và s , tr nên d « c i t o » đ n đ không hô v n theo, không d y v n ngoan, đánh đ « tho i mái » ! Đ y, ch t thì nh th ! Còn s ng th nào ? Tr i sinh làm gi c bút, thì vi t. Mu n m i con ch là m t ti ng gào th t thanh, không th vi t gì ngoài cái th ng kh , s ru ng b , ph n b i... O ép v t ch t may còn qua đ c, nh ng tinh th n thì, ôi thôi ! Đ u nh ng năm 60, Hoàng C m vi t đ c V Kinh B c. Tr n D n hoàn thành C ng T nh, r i Đêm núp sen. Nh ng Bóng Ch c a Lê Đ t và B n L c a Đ ng Đình H ng không bi t có ph i cũng t nh ng ngày y không ?

Ch Liên v n im l ng. Ti ng đi n tho i vi n liên vo ve nh mu i ngày. Tôi ti p :

- V y gi d t t c nh ng i dao không cùn, nó c t, xo t m t cái, đ t c và chúng ta có thêm dăm v á thánh, anh hùng, ch t vì cái n cái kia. Nh ng đ i i chúng ta m t đi nh ng tác ph m đã c u v t ph n nào đ c ba m i năm vẫn ngh b trói khu u, tay ê bu t mãi dăm mang cái hình d ng tê li t th ng t t c a c m t t p th « nh ng nhà văn » ch gi i ê a « ch ng M c u n c », hát bài hát hy sinh, anh dũng... đ ti p tay gây ra m t cu c h y di t, s t vong lên đ n s tri u đ m đ ngón m t bàn tay... Không, trăm ph n không. Không ai có cái quy n b t ng i khác làm anh hùng ! Và cái ch t, đ u ch t th nào, vì cái gì cao đ p đ n đâu chẳng n a, cũng không th đánh đ i l y s s ng. Nh t i là s ng đ ti p t c nh t nu i đ i.

Nh anh D n, 1961, nh ti u thuy t Đêm Núp Sen. Năm 1963, Z Zo c (th). Năm 1964, Mùa S ch (th). 1965 là th i gian sung s c, hai tác ph m M t Ngày C m Ph (ti u thuy t) và Nh ng ngã t và nh ng c t đèn (ti u thuy t). Năm 1967, Con Tr ng (th h i ký). Năm c a T t M u Thân 1968, 177 C nh (hùng ca l a). Không bi t sao anh đ i 6 năm sau, đ n 1974 m i ra Đ ng đ t tâm th n (nh t ký th). R i 1978, Th không i – Mây không i (th , h a). Li n sau đó là 1979 v i B tam Thiên Thanh – 77 – Ngày Ngày, 1980 v i B tam 36 – Th dài – T Mã dăng sao. Ba năm sau, anh b nh. Nh ng đ n 1987, anh vi t Th Mini. Anh vi t, c vi t. Bi t bao gi in ? Há chi ! Không c n, vi t là nghi p. C th , anh vi t g n ba m i năm. M t mình. Không đ c gi ! R i năm 88, Tr n D n, Lê Đ t, Hoàng C m... đ c ph c h i h i t ch H i Nhà Văn. Tác Ph m M i xu t b n Bài th Vi t B c (b ch ng H y Đi Mãi, đã nói trên). Sau là C ng T nh năm 94, đ c trao gi i th ng năm 95. Anh m t năm 97. Đ n 98, t p Mùa S ch đ c nhà xu t b n Văn H c cho ra m t. Tr i Nguy n Quang L p, h i qua th i Nhân Văn, anh t th y anh đ c cái gì nhi u nh t ? Tr n D n đáp, đ c cái ho n n n. Do đ c cái ho n n n nên đ c không đ i ba ch c tác ph m trong ba m i năm.

Đó là th i anh đi Hu g p anh em làm báo Sông H ng. Hoàng Ph Ng c T ng h i, sau khi anh nh n « h i t ch » :

- Th a anh, con ng i s ng ai cũng c n có nhân cách, nhà văn i càng ph i có nhân cách. Theo anh, nhân cách nhà văn quan tr ng nh t ch nào ?

Tr n D n đáp :

- Nhân cách nhà văn chính là văn cách c a anh ta... (Ghi, trang 439)

Sau đó, Tr n D n vào Sài Gòn. Và đó là d p tôi g p anh i n cu i.

*

G p nh ng ng i tôi g n bó, i n nào tôi cũng t nh , ai bi t đâu nh ng b t tr c và tình c , v i th i gian thì không ch ng i n nào cũng có th là i n cu i. Đó là cách tôi s a so n tâm th s n sàng nh ch mép c i tr c m i đ c – thua, m t – còn, đ i ng i ai cũng có. i n g p các anh sau d p T t D ng L ch năm 82 cũng v y.

Chúng tôi « h i sao » nhà D ng T ng m t bu i x chi u. Gió mùa Đông b c vi vút qua nh ng cành bàng tr lá d c con i Lý Th ng Ki t, đ y cái se se băng giá ng m qua nh ng chi c áo len m ng m nh ch p xu ng con ng i khi n dáng d p co ro t i nghi p đ n xót lòng. Các « t mã » i c t c, ng i tr c, k sau, g p thì c i, nh ng là cái c i c a nh ng cu c chia tay ai cũng tránh nói thành i. Quà cho tôi là nh ng bài th các anh chép t ng. Th Đ ng Đình H ng th m mùi i, b n câu. Th Lê Đ t, d p d n bóng ch , b n câu. Th Hoàng C m, thê thi t quan h , b n câu. Th D ng T ng, g p g nh lyrique, tám câu. Riêng Tr n D n, b n trang th , vi t ch nh ki n bò ngang bò d c, r i v v , vi t vi t, đ c trên, mũi tên ch xu ng, sang trang mũi tên i bay i n v . Ghim vào tim v i nh ng n i đau « v k », nh ng h t b i « x » vào bao la, v i nhân duyên và nh ng s i t h ng đ t đ n trong ni m đau « m t k » thu i Zàng sao...

Ôi tài hoa, bao nhiêu đây quanh tôi là tài hoa. Và tài hoa, kh n kh thay cũng là ho n n n, bao nhiêu là ho n n n. Tôi th m h i, này sông này núi, ai tr n ai y m gì mà cái đ t n c này c ph i chôn sâu vùi ch t nh ng đ a con u tú nh t ? C sao nh ng gì là tinh hoa trí tu c muôn đ i ph i ch ng tr v i cái vung tay thô b o c a th quy n i c nh t th i ?

Năm 82, Hoàng C m l i b b t. T i danh là bán r u chui ! Oan nghi t ló m t nhìn b ng c p m t nh ng con chu t nh t chui ra lúc đêm đ xu ng th gian. Bán r u chui đâu ph i ch m t Hoàng C m ? L nào là vì anh giao du v i tôi, Vi t ki u, t c là ng i n c ngoài (ngoài n c ?). Th i gian đó tôi Paris. Tin anh b b t tôi đ c trong t Le Monde gi a m t ti m ăn Vi t Nam khu Quartier Latin. N c m t tôi a ra, không c m l i đ c. Tôi b t Métro tr m St Michel, nhìn x qua là b n n c có nh ng con s t há mi ng phun có vôi. Có l đáng đi u tôi lúc y th m th ng l m. Đ n đ m t ng i da đen nghèo kh v vai, m t k sans abri có l , đ a cho tôi đi u thu c anh đang hút d . A, con ng i v i nhau. Th t may, cũng có chút tình ! Tôi l ng l ng rít m t h i, r i tr l i. Sau Hoàng C m, còn ai n a ? Tr n D n, Đ ng Đình H ng, Lê Đ t... Tôi i còn giao du c v i Nguy n Tuấn, Văn Cao, Bùi Xuân Phái ... toàn thu c di n Nhân Văn x a có v n đ ... T i hôm đó, tôi ghép th các T Mã t ng, đ báo đ n chút tình tri ng . Ti n đây tôi xin chép i :

M t chùm sao nh p nháy nh ng âu lo
 V t l i l Zàng Sao gi a h
 N i đã đ t tên và ch đ nh s dăm chàng T mã
 Nh nh i trắng khuya nhi u xu ng ngân hà
 Thu Bích Câu v ng câu tao ng
 Chuy n t n s lòng nh ng ánh sao sa
 Ch đá đ n m t vùng ch a ti ng nói
 Đ t l a lòng lên đu i mù sa
 Ai khép gió gi a hai mùa v i vã
 Tr i quê h ng xao xác m t canh gà
 Ti ng chó s a
 Ti ng huyết sáo m t ng i đi ch i đêm v đánh th c
 M t lũ ánh bu n k x a
 B ao m n ng tr mình, sáo t m
 R a cánh g y x b i gi a bao la
 Xin đ i nhè mùa chim mây v t
 Đ u ăng ten s l i tin nhà

Khâu lý l ch ch , L Zàng Sao, T Mã, nh p nháy âu lo là clignettitude, ch Tr n D n b a.
 Ti ng huyết sáo, m t lũ ánh bu n là D ng T ng. Mùa v i vã và b ao m , Đ ng Đình H ng, t
 « bao gi v trong khoanh m t cái ao – ng i gi t áo c ngày ». N ng tr mình, khép gió, ch
 Hoàng C m. R a cánh, x b i, l i Tr n D n. Mùa chim mây v t , và ăng ten, là ch Lê Đ t.
 Nh ng ch này lý l ch nh th ch ng hi u chúng có đ c ba đ i b n c nông hay không ?
 *

V Hà N i hè năm 88, tôi s ng s , không bi t là bu n hay vui khi n n nhân Nhân Văn-Giai
 Ph m đ u « đ c », và đ u « nh n », ph c h i h t ch. Văn Cao tr c đ y đ c Huân ch ng
 h ng t , hân hoan cà vát vết-tông đi ch p nh, v i H i – Không quân, vì là tác gi c a nh ng bài

hát bi u tr ng nh ng binh ch ng này. Đó là cái r t sau khi T ng bí th Nguy n văn Linh « c i trói » văn ngh sĩ năm 87 và Trung ng thông qua ngh quy t do Tr n Đ , Tr ng ban Văn hoá Văn Ngh , so n th o. Nh ng ch năm sau Đ i M i đã kh ng l i. Tr n Đ m t ch c. Linh th t lùi và Đ M i xông lên. Tôi trách Văn Cao. Tôi b o, ti ng tằm anh ch m t đi ch thêm đ c gì v i cái Huân ch ng đó. Anh gi say, m ng tôi là quân khiêu khích -agent provocateur – r i gi tay đ a đánh. Thái bá Vân, chuyên gia và là nhà phê bình M Thu t có đ đó, đ ng đ y chìa m t cho Văn Cao, kêu, anh mu n đánh thì c đánh tôi. Thao, con tr ng anh, cũng nh m lên, b o tôi chú đ ng ch p b cháu. Không đóng đ c k ch đánh (tr c m t khán gi có th là k đi theo «b o v » (!) tôi), anh đành đu i v y. Th t ng nghinh, ch Bắ ng v anh can thi p. X u gì V Văn Cao cũng đ cho « bà» Bắ ng là sai. Hôm y, hành x r t t cách, ch quát anh. Ph n tôi, tôi xin v i b n bè có m t là quên đi, đ gi « huy n tho i » Văn Cao. B i huy n tho i cũng c n : có tí gì đ hãnh di n, đ vênh vang, cũng là m t cách gi cho mình t n t i gi a m t c n h n mang đ o lý.

G p n n nhân v Nhân Văn-Giai Ph m, tôi b t gay g t, nh ng cũng ch ng gi u gì cách mình suy nghĩ. Không khác v i tr ng h p Văn Cao, tôi nghĩ nh n h i t ch là phá đi m t cái huy n tho i, không ph i v nh ng con ng i, nh ng là huy n tho i v phong trào Nhân Văn-Giai Ph m, ng n l a đ u ai có giang tay đ p sao v n c âm ba m i năm nay trong lòng ng i. Vâng, tôi nói th , đ u các anh có th không vui. Ph n Tr n Đ n, anh bu n, im l ng. Con c p ngày kh t kh , nh ng lên, ánh m t không r ng r c nh c p nh r ng. V i th i gian, anh thành c p nhà, c p ph Vũ L i, c p ch ng g y đi đ c Y t Kiêu, đ n Tr n H ng Đ o r trái, và l ng th ng b c v phía B H . Vài ngày sau anh bay ra Hu .

Chúng tôi g p l i nhau ở Sài Gòn gi a m t bu i tr a n ng g t. Anh đ i, ng i rià m t cái quán bên đ ng. V n cái t th c p ng i ch ng m t nhìn đ i, ch p chùng xe qua xe l i nh khói khét mùi xăng nh t. C p nheo m t chóa n ng l ng l ng ch ng g y đ ng lên. L n y là l n đ u anh vào mi n Nam. A, cái l i dao cùn. Nó ch ng ph i ch c a c ng i . Nó chém ngang l ng T Qu c. Không đ t đ c th t, mi n Nam v n đó. Nh ng mà đau, n i đau còn đó, l ng r m máu, nay v t s o m i t y da non, xin ch ai đ ng m nh. Chúng tôi l i h n hò.

T i hôm sau, liên hoan trên gác ba nhà Nguy n Quang Sáng. Nguy n Duy m i đi Liên Xô và Đông Âu v , đang đánh ti t canh v t đ i b p. Đã h n, nh ng sao mãi ch a th y Tr nh Công S n. Kho ng b y gi , có ti ng chân, ti ng ng i. S n đi tr c, L Qu nh đang x c Bùi Giáng theo sau. A, hay th t là hay. Con đ i i T Thiên t i nay g p c p ngày. Năm 24 tu i và đ u m t đ i th , Giáng h bút Vòng theo máu hai vòng tay khép ch t. Th a em ta th y m ng không th ng. Năm x ùp x 20, D n «chôn ti n chi n», và trong D Đ ài, b n tuyên ngôn T ng Tr ng, anh g m :

Không th^o rung c^om chúng ta n^oa cái v^on ch^ong c^o tích ch^o có m^ot chi^ou ch^o nh^oc g^oi m^ot c^oi đ^ot m^ot tâm t^onh...Sau cái th^o gi^oi hi^on trên hàng ch^o, ph^oi i n gi^ou mu^on nghìn th^o gi^oi, c^o th^o gi^oi đ^ong thành và đ^ong h^oy...B^on l^ong m^on, sau khi ch^oi xong n^oc m^ot l^oi l^om nh^om nói chuy^on nh^ong nàng tiên.

...Chúng ta ph^oi nh^o r^ong chúng ta đ^ong k^o nh^ong câu chuy^on c^o tích cho ng^oi đ^ong tu^oi nghe. Ph^oi gây nên c^o hai không khí hoang đ^ong và hi^on th^oc...Chúng ta cũng không th^o tách l^op đ^oc h^on th^oc h^o, và chia đôi đ^oa tr^on b^ong m^ot b^o sao rõ r^ot...Làm sao mà gi^oi quy^ot đ^oc s^o m^ou thu^on phi th^ong đó ?

Chúng ta ch^o có m^ot con đ^ong đi đ^o thoát kh^oi mê đ^o. Chúng ta ch^o có th^o dung h^op đ^oc th^oc và h^o b^ong hình t^ong...Th^o nên chúng tôi – thi sĩ t^ong tr^ong – chúng tôi s^o nói lên và ch^o nói lên b^ong hình t^ong, th^o ng^on ng^o t^on k^o, ng^on ng^o c^oa nh^ong th^o gi^oi yêu ma, c^oa nh^ong th^o gi^oi th^on nh^on mà cũng là c^oa cái th^o gi^oi âu s^ou đây n^oa.

Th^o ra anh cũng m^ong không th^ong ! Anh b^o nh^ong nh^ot cu^oc đ^oo m^o «ti^on chi^on» : ...cái thi ca c^o rích, cái thi ca t^on c^oa ti^on nh^on ng^om v^onh, c^oa b^on l^ong m^on ch^ong làm chúng ta quên, vì ch^ong có th^o đ^oy đ^oa chúng ta theo nh^ong nh^op đ^ou b^ong b^onh c^oa b^on thanh âm hoàn vũ. Th^o nên chúng tôi – thi sĩ t^ong tr^ong – chúng tôi s^o đ^on v^o đây t^ot c^o nh^ong th^o gi^oi quay cu^ong, chúng tôi s^o b^ot m^ot v^ong tr^ong ph^oi l^on, m^ot ánh sao ph^oi m^o đi, m^ot ch^o đ^o ph^oi tàn vong và m^ot bài th^o ph^oi vô cùng linh đ^ong. Và v^oi anh, nghĩa là m^ot bài th^o ...không đ^oc dùng lý trí, không đ^oc dùng c^om t^onh, nghĩa là không đ^oc ch^o dùng có m^ot quan năng tách b^och c^oa chúng ta – dù quan năng nào đi n^oa. Hãy đ^om t^ot c^o linh h^on, hãy m^o t^ot c^o c^oa g^oách c^oa tâm t^o mà lý h^oi. Tr^on gió s^o lên : t^oc kh^oc và đ^ot nh^on, vì th^o đã không c^on lý lu^on.

Ch^ong bi^ot đ^oi i t^o Thiên đã đ^oc D^o Đ^oi hay ch^oa ? Ch^o th^oy đ^oi i huy^och mi^ong c^oi khan và s^op l^oi, m^ot h^op háy. C^op b^ot đ^ong, nh^ong nh^on đ^oi i ch^om ch^om. Anh em x^op cho đ^oi i ng^oi tr^oc m^ot c^op. S^on t^oi t^onh « ...anh Gi^ong, h^oa không đ^oc phá ghen ! » M^om mém, Gi^ong c^oi, ti^ong c^oi trong v^ot h^on nh^on. Ch^oa đ^ong vào đ^oa, Gi^ong bi^o ch^o tr^o vào D^on, và nói, tay vung lên, mi^ong say s^oa. Ch^ong ai hi^ou gì ! Vì anh nói m^ot th^o ti^ong lai ti^ong Đ^oc, ti^ong Anh, ti^ong Pháp, nghĩa là th^o ti^ong ri^ong c^oa B^oi Gi^ong, l^on nh^on đ^o lo^oi ng^o ng^on. L^o th^ot, D^on g^ot g^o. Th^onh l^onh, Gi^ong đ^ong lên gh^o, ti^op t^oc nói, nh^o di^on thuy^ot. S^on ra bên c^onh, kéo Gi^ong ng^oi xu^ong, nh^oc « ...ph^oá quá cha n^oi ! H^oa gì quên r^oi i ... ». Gi^ong c^oi kh^oi kh^oi, gi^o ng^oi y^on. S^on v^oa v^o ch^o, Gi^ong l^oi đ^ong đ^oy. Con đ^oi i t^o Thiên nghi^ong ng^o, kêu chí choét, l^oi nói. Lúc y^o D^on gi^o tay. Gi^ong ng^ong ngay, m^ot tr^o lên nh^on. Con c^op gi^ong tr^ou m^on th^ot « ...ng^oi ta b^oo B^oi Gi^ong gi^o đi^on ! » Gi^ong l^oi kêu chí choét, nh^o gi^oc, còn gì n^oa ? D^on im l^ong. Gi^ong vung đ^ong lên gh^o, r^oi gi^o xi^ou gi^o v^oo. L^o Qu^onh ph^oi ch^oy l^oi đ^o. Con đ^oi i t^o Thiên c^o th^o, di^on m^on đ^oc tho^oi, nh^ong vô ng^on, có l^o dành ri^ong cho c^op. L^o

Qu nh và tôi, m i ng i m t bên, d iu Gi áng xu ng thang, ra đ ng g i xe xích lô. Đ y Gi áng lên, chúng tôi tr ti n xe. V a quay i thì Gi áng đã nh y tót xu ng xích lô, tay chìa ra, mi ng kì kèo «.. « tau » không đi xe, mi chia « tau » m t n a ti n xe h ! ». R i Gi áng l n trong bóng đêm trên đ ng x a là Công Lý, nay là Nam K Kh i Nghĩa, v t áo bà ba tr ng v t bi n v t hi n nh m t linh h n l c l ng. L Qu nh k , ng i nghe lo cho Gi áng. S n c i « ...già y t nh, khôn th y m t , đ ng lo ! ».

Hai b a sau, tôi l i lên đ ng. Nh ng sao ch a đi mà đã nh ! L i t nh , l n cu i, nh ng mi ng c h n s g p l i, còn g p l i, d u tr i mang mang, đ t mang mang, vì đ i đ ng bây gi , l i Nguy n Tuân, ch còn là cái ao ch m t đêm m a.

T tr s báo Văn Ngh s 43 Đ ng Kh i, Nguy n Duy, H ng Đ ang và tôi ghé lên căn gác n i Tr n D n ngh tr a nhà H ng Văn, m t nhà báo h u non, đang t m. Tr n D n n m, m t nh m nghi n, tay v n n m chi c g y hôm n tôi xin anh. Khi đó, anh nói « ...B u Ch m i cho » và tôi đành « th thì anh gi làm k ni m ! ». Nhìn anh, tôi thì thảo v i Đ ang, « ...thôi đ ông y ng ! », d u tôi bi t anh ch nh m m t. Anh th a bi t tôi đ n chào anh. Nh ng c anh l n tôi, chúng ta nào có ai bi t đ y là l n cu i.

Tám năm sau, tôi ghé Bolsa g p Tr nh Cung. Câu đ u Cung nói, là « Anh D n m i m t, mình v a nh n đ c tin ! » V nhà Hoàng Kh i Phong, tôi d i n i đau xé lòng trên phi n máy đi n toán, vi t v con c p ngày v a chia tay c ph th l n r ng xanh. B n vi t đó, rõ ràng tôi g « save », nh ng nó l i trôi tu t vào h không vì máy h ng. Hoàng Kh i Phong loay hoay ch a nh ng vô ph ng. D u có « Save », ai làm th nào c u v n đ c cái m t mát chính, là anh. Vâng, m t mát đó vô cùng l n cho t t c nh ng k lòng còn g n bó v i ch nghĩa và quê h ng.

*

M t chu i bi n c k t cu c đàn áp i Thiên An Môn đ n s s p đ b c t ng Bá Linh khi n tôi l i ch ng đ c visa đ « qui c h ng » thăm h i các anh sau năm 90. Th là Đ ng Đình H ng đi. R i Bùi Xuân Phái, Văn Cao. Và Tr n D n năm 97. Nghe tin Lê Đ t « đ c » qua Paris, tôi v i bay đ n hàn huyền. Chúng tôi có vài ngày v i nhau n i nhà m t ng i b n nhà văn Đ K. đã m n cho . Sáng nào chúng tôi cũng ra u ng cà phê trên St-Germain. Nhìn ra phía tr c là Métro Odéon, quay v phía sau, sao chúng tôi v n l i ch th y B H trong c n m a b i. Lê Đ t b o « ...D n m t th là h n n a năm r i ! Nhanh th t, c nh m i hôm qua... ». Vâng, m i hôm qua. Nh ng cái m t đ ng h tr tr n không kim trong gi c m Hà N i ngày nào l i hi n hi n tr c m t tôi. i Paris, kim đ ng h là m t hi n th c. Vòng quay c a kim m t chi u, và chi u đó là chi u quay đánh d u nh ng ti n b trong m t s đ a h t nh t đ nh. Nh khoa h c. K thu t. Nh công, th ng nghi p. D i m t m c, là quy n con ng i. Nh ng d u sao, nó cũng nhích lên, trong m t th gi i thông tin m , không ch p ch p, ù lì, chai c ng đ n đ m t h t s c s ng. Lê Đ t nh c k ni m x a, gi ng ti c nu i « ...D n nó có t cách « ch ng môn » ! Còn mình thì không, c b ng l n ba l ng nh ng... ». Tôi l i hình dung ra con c p ngày, m t

rõ ng rõ c, quy t li t tuyên ngôn, rõ ng cái kho ch là tài s n quý nh t c a m t dân t c. Anh nh ch mép, râu rung rinh đùa h i tôi, cái môn kinh t h c c a c u nó có d y th không ? Không h , anh c i, th thì « h ng ». Nh ng phút y th t hi m. Đùa xong, anh l i tr m ngâm.

Tôi h i Lê Đ t, đã đ n lúc anh vi t v Nhân Văn-Giai Ph m nh nh ng ch ng nh n và n n nhân ch a ? Đ t b o, Hoàng C m nói và thu cát xét, d có đ n c ch c cu n bằng. Còn mình, anh c i, mình ch a ghi chép gì c . Tôi bàn, vi t v Nhân Văn-Giai Ph m là vi t v m t giai đo n và m t tinh th n văn h c. Anh g t gù, th c u th y cái gì g i là tinh th n Nhân Văn ? Câu anh h i, tôi ch a đáp, kh t đ n hôm nay. Xin th a g n : tính nhân b n c ng v i tinh th n sáng t o. Và nh ph ng ti n v n chuy n xã h i đ n lý t ng mà chung quy t là h nh phúc con ng i, v n ch ng hành đ ng đ n thân, can đ m phê phán hi n th c. T quan liêu, ch nghĩa tô h ng c h i, và b n ch t phi nhân gi a th p k 50 là đ i t ng. Nghĩ k l i, đ n nay là thiên niên k th 21, tình hình xã h i cũng ch a khác là bao, th m chí so v i th i đã qua thì nhi u v n đ c p bách h n, trong đó s m t ni m tin vào t ng lai đ n đ tuy t v ng là căn b nh ung th b n ão đã vào giai đo n cu i cùng.

T ng quan gi a quy n l c và văn hóa trong xã h i có m t s thu c tính khó ch i c i đ c. Năm 87, ông Nguy n văn Linh « c i trời » cho văn ngh sĩ, th a nh n hi n th c « b trời », và trời b ng nh ng vòng kim cô xi t l i n i ra tùy theo nhu c u chính tr . Đùng m t cái, t 87 đ n 91, liên ti p m t s tác ph m sáng giá ra đ i. T ng v h u, Thiên s , Nh ng Thiên Đ ng mù, N i bu n chi n tranh, Đ i v n i hoang dã, Nh ng m nh đ i đen tr ng, B n không ch ng... Và nh ng khuôn m t m i nh Đ ng thu H ng, Nguy n Huy Thi p, Ph m th Hoài, B o Ninh, Nh t Tu n... làm n i lên m t không khí sáng tác, m nh đ n h n, ch t l ng có, và g y nên đ c cái hy v ng l p đ n kho ng tr ng c a th v n h c kh u hi u, xoàng xĩnh, có tính đ ch v tuyên hu n, u l o, đ ng viên thi công thúc chi n. R i cũng đùng m t cái, Linh co l i, Đ M i lên. Đùng m t cái, sáng tác l i khuôn phép ng m mi ng. Và i giai đo n b bao c p xã h i ch nghĩa quá đ ti n lên (ti u) t b n th công đ và đen, văn hóa trong n c tràn lan trăm chuy n xe c n chó, ch ng r ti n, tình H ng Kông, Đài Loan, Thái Lan... Đ t n c chúng ta có ph i ch ng đ ng phá s n m i m t ? Kinh t t t h u, n c n , th h sau (?) tr . Con ng i h giá, xu t kh u làm tôi m i kh p n i, ô-sin vinh quang v i nhi m v qu c t . Còn văn hóa, ta ch còn đ c cái món thi hoa h u, hoa h u t làng t i huy n, t huy n t i t nh, t t nh t i vùng, t vùng t i thành ph , r i t thành ph đ n toàn qu c. Giáo d c, ôi thôi, c n c «lãng» h c nh ng ti n sĩ, phó ti n sĩ nhan nh n đ y đ ng. Ti ng báo đ ng ch c năm vang nh ti ng s m, s m đ ng nam bang theo cách nói m t s gi đ i qu c đ n thăm vi ng ta trong huy n tho i Tr ng Qu nh. Nh ng các v l nh đ o nay đ ng hy sinh cho ti n đ hay hy sinh ti n đ ? H kiên quy t ng i yên, không đ ng đ y, b ng chân nh v i, rõ ng rõ nh ng a xe. M c đ u có 25 tri u (t c là 60% l c l ng lao đ ng) ng i th t nghi p, theo th ng kê c a Ngân Hàng Th gi i năm 2002. Th thì trăm ngàn ô-sin, tri u gái mãi dâm, là t y u, là...« qui lu t », th qui lu t m i.

Ch a bao gi , tinh th n nhân văn c n nh lúc này ! Gió i, đ ng nghe l i khuyên ch đ ng rung

cây! Gió hãy lên ! Cho cây đổi mùa thay lá. Vì sông m y khúc khúc như rồng r i n c cũng ch y, mây m y t ng như rồng r i chim cũng bay...

*

Nhà văn Phạm th Hoài, ng i biên t p và hi u đỉnh GHI, nói rõ « Vì chúng ta, đó là như rồng văn li u và t li u vô giá v m t giai đo n văn ch ng và l ch s cho đ n nay v n x p s , n u qu c còn có s ... » Ghi tr n nên m t hình ph t, Tr n D n vi t, như rồng « k t qu c a hình ph t v i m t ng i i có th là quà t ng không ng t i bao nhiêu ng i khác ». Đi u này r t đúng. Như rồng nó đòi h i ng i khác, t c là chúng ta, m t cách đ c đ hi u.

Ch tôi, ch Liên, đã đ c. Ch cũng hi u, là Tr n D n đã t ng đ u hàng, Hoàng C m th này, Lê Đ t th kia... ai cũng có lúc nh t chí , y u x u, hèn đi, qui thu n và th m chí đôi khi van l n ch y « t i ». Ch bu n vì đèn t t, n n tàn và dăm cây nhang cháy đ n g c không còn cái mùi ng t gây gây mê trên bàn th n i th n t ng v a s p đ . Vâng, n u là th n t ng, thì có th th t. Như rồng n n nhân v Nhân Văn-Giai Phạm là như rồng con ng i. Và nh t là như rồng nhà văn. H có thành th n t ng, là do chúng ta n n lên cho chính chúng ta. Nhu c u t l không ph i là l , t ngày con ng i tìm ra l a, bi t t m quan tr ng c a quá kh , và đ ra huy n tho i nh m t trong như rồng ph ng cách nh m xác đ nh b n th mình.

H là như rồng nhà văn. L p i i Tr n D n, nhân cách c a h là văn cách. Đi u sau, đòi h i h có tác ph m. Chính cái s r t ng i là y u, hèn... đ t ho n n n m i cho phép h vi t v cái r t ng i c a như rồng con ng i. Gi nh h ch anh hùng (r m), kiên c ng, móc m t mình nh Th y An (r i ch t), thì bi t quá h đ l i cũng ch m t hai câu, đ i lo i ki u « bay là gi c ! », « không thành gì thì thành nhân », ho c « thà làm qu x t do (mi n Nam x a, USA bây gi ?) còn h n làm v ng đ t đ c tài toàn tr (mi n B c x a, Nga mafia bây gi ?)». Tr i i ! Đ t n c ta đã có quá nhi u anh hùng. H là như rồng k đã n m xu ng r i, và cho s ng đ y ch c gì h ch ng không h i t i c ?

Cách đây b n năm, tôi i v Hà N i. Tôi đ n th p h ng cho Tr n D n, cho Văn Cao... Nh như rồng năm x a, tôi đ n th p h ng cho Nguy n Tuân, cho Bùi Xuân Phái... Tôi có c m giác h v n đầu đây, nh như rồng ng i muôn năm cũ, l n qu n trong tâm t như rồng k nòi tình g n bó vào ch , vào nghĩa, và vào c cái đ nh m nh kh n kh c a như rồng ng i làm ngh thu t nh ng không có t do. Đầu đó, tôi nghe ti ng Nguy n Tuân r r , n c m t tràn tr trên như rồng s i râu b c, kêu kh ... S ! Tôi t n t i đ c là vì tôi bi t s !

Tôi cũng th , nghĩa là tôi t ng s , t ng hèn, t ng y u,... có l m lúc buông trôi, như rồng cũng có đôi khi n i lo n ! Và tôi h i ch Liên, còn ch ? Tôi k , tôi m th y ông D n ng i trên v ch ph n, m t bên là thiên đ ng, m t bên là đ a ng c. C nh ông, m t r đá, c c nào c c n y to b ng n m tay. Ai đi qua, ông cũng chìa cho m t c c, mi ng ng b o « Không t ng s , không t ng hèn...

thì c ném đá cho tôi ch t thêm m t l n ! »

Làm gì có k ch t đ c hai l n !

Nói đ n cái ch t. Và chôn. Trong d p chuy n trò v i anh em biên t p Sông H ng, Tr n D n kêu «...Th h tr à ? Tôi c đ i mãi. Nó b trong vòng vây c a v n ch ng cung đình, tôi s t ru t đ i l p tr l n lên đ chôn b n tôi, nh chúng tôi đã chôn ti n chi n. »

Nh ng ai đã chôn Tr n D n ? Ch a chôn ? Vì anh ch a ch t, th h tr i !

Vài tháng sau khi tôi đ c GHI, m t hôm ti ng đ i n tho i vi n liên reng lên. C m máy nghe, i ch Liên. Ch c ch m i t Hà N i bay v Cali. Ch k chuy n, con cà con kê, r i b o, có m t món quà b t ng cho c u. Tôi h i. Gi ng d u dằng, ch nh nh :

- Ch mang quà anh Hoàng C m g i. V n nh m i b n, m t lít r u làng Vân. Đ hôm nào ch qua ch c u ch mang sang !

Cám n ch , đ n thăm anh C m là ch đã hi u. Ch c kêu ch th t h c, nh ng ch h c ch đ khi n l m ng i quên m t nghĩa. Và cái h c tr ng đ i, ch c n m t, nghĩa c n đ n m i, m i thành ng i đ c. Chai làng Vân ch mang qua cho em l n tr c v n còn m t n a. T i nay, em s u ng, m t ly cho ch . M t ly cho nh ng huy n tho i chúng ta cùng nhau g n gi , không ph i đ phong thánh ai r i nhang đèn đ i u đóm, mà là t đó ta l i kh i đi m t cu c lên đ ng sáng t o. Còn l i, em u ng đ nh món quà Nhân Văn trao cho nh ng th h sau.

R u làng Vân, r u tình r u nghĩa. Cũng nh ng chén r u đó tôi nh p môi vào, hai m i năm tr c, nghe anh C m ngh n l i, h gi ng «...Ch mình ta...Ta say ta đ p l i tình tú. Ng yên r i đôi cá đồng đong». Trên n n đ t n n, m t cái bàn m c, d m chi c gh chân lay, x c x ch bao n i đ i nên may mà có r u chui, th chui. Nh th các anh, nh ng nhà th không đ c có đ c gi , sao dám mãi c thi gan nh ch vào v c th m đ ti ng v ng xô t vách đá là ti ng th dài l n trong ti ng nguy n r a. Th đ y, nh ng Tr n D n v n c i kh y, thách th c « tôi có th m c thây ngàn ti ng ch i t c t n, tr ti ng ch i “s ng không sáng t o”».Nh r u làng Vân, cũng ph i chui. Qu c l i, khác r u qu c doanh ch nó th t, không d i trá, không lên gân hô kh u

hi u. Nó thoang tho ng h ng n ng ch t n p than, đ i đ u l i bu t b ng v cay c a ho n n n. U ng vào, b ng d ng s th y con ch đ ng nào cũng đèo trên mình ch tâm c a ng i vi t, ch tình trong ki p nhân sinh. Và nh t là trách nhi m, v i m i ng i, k c nh ng ng i muôn năm cũ.